

11. Словарь активного усвоения лексики английского языка / Зав. ред. Л. П. Попова. – М.: Русский мир, 1988. – 710 с.
12. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и Выступления / М. Хайдеггер. – М.: «Республика», 1993. – 447 с.

УДК 801.82:821.161.2

Володимир Матвіїшин
(Івано-Франківськ)

ЄВРОПЕЙСЬКЕ КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО – КРИТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РОДИНИ АЛЧЕВСЬКИХ

У статті доведено вагомий внесок Христини та Христі Алчевських у становлення української методичної думки, особливо щодо формування читацьких умінь та вивчення творів красного письменства світових митців.

Ключові слова: науково-методична спадщина, патріот, подвижницька праця.

Науково-методична педагогічна спадщина Х. Алчевської віддавна привертає увагу істориків педагогіки. Їй присвячена монографія М. І. Мухіна [1]. Однак проблема популяризації та використання світової літератури у навчально-виховному процесі Харківської недільної школи та вечірніх шкіл для дорослих заслуговує на окрему увагу.

Христина Данилівна Алчевська (1841-1920) – українська просвітянка, практик, організатор-ентузіаст, вчений-педагог, віце-президент Міжнародної ліги освіти, послідовниця К.Ушинського – пристрасного захисника духовних інтересів українського народу, його права на навчання рідною мовою. Приклад К. Ушинського став взірцем для Х. Алчевської в її педагогічній діяльності в часи жорстокого переслідування усього українського після підписання Валуєвського (1863 р.) та Емського указів (1876 р.), які мали на меті цілковите знищення національної ідентичності українського народу з його самобутньою культурою.

Будучи дружиною українського патріота й промисловця, одного з найбагатших банкірів Росії кінця XIX ст., громадського діяча Олексія Кириловича Алчевського (1835-1901), вона самовіддано й послідовно працювала над удосконаленням методів і форм виховання й навчання, опираючись передусім на велику дидактичну роль національного та зарубіжного красного письменства.

Х. Алчевська підтримувала тісні контакти з О. Герценом, виступаючи в його журналі «Колокол» під псевдонімом «Українка». Зазначимо,

що під псевдонімом «Українець» виступав М. Драгоманов, постійно переслідуваний царською владою за його мужній захист української культури, що піддавалась в Росії гонінню, цькуванню шовіністично налаштованими чиновниками та обивателями.

Ще за життя поета Х. Алчевська всіляко пропагувала творчість Т. Шевченка. На знак глибокої шани до автора «Кобзаря» і всупереч царським заборонам родина Альчевських встановила у своїй садибі (Харків) 1898 р. перший в Україні і другий в світі пам'ятник Т. Г. Шевченкові – мармуровий бюст поета, виготовлений у майстерні відомого архітектора і скульптора В. О. Беклемішева. З її ініціативи Другому Харківському повітовому міському училищу було присвоєно ім'я Т. Шевченка. Вона писала про своє сподівання на те, що в училищі, а також в її недільній школі лунатиме українська пісня й поезія [2, 459].

Її подвижницька праця на освітянській ниві почалася з 1862 р., коли на власний кошт відкрила й утримувала понад півстоліття (до 1919 р.) Харківську жіночу недільну школу. Ця школа стала широко популярною не тільки в Україні, а далеко за її межами, будучи авторитетним навчально-методичним центром початкової освіти дорослих у Росії. Водночас вона стала основоположником методики навчання дорослих через літературні бесіди.

Проте визнання до Х. Алчевської прийшло не відразу. Тривалий час вона вела копітку роботу з апробації для дітей різного віку та рівнем підготовки літературних творів із національного та зарубіжного красном письменства. До цієї критико-бібліографічної роботи вона залучила велику кількість вчителів, яким доручила писати рецензії, анотації на прочитані книжки при їх використанні у позакласному читанні. Педагогів цікавило питання засвоєння змісту книжки, враження від прочитаного, наскільки книжка доступна для учнів вечірньої школи для дорослих. Було розроблено систему оцінки, за якою можна було з'ясувати загальний рівень підготовки учнів. Проводились також колективні читання вголос серед малописьменних робітників та селян класичних творів художньої літератури в оригіналі, або ж спеціально адаптованих до їх рівня сприйняття.

Роздуми учнів, їх запитання, уточнення, схвальні чи критичні оцінки вчинків героїв творів, стислі чи розлогі статті вчителів знайшли свій відбиток у тритомному критичному покажчику книг для народного і дитячого читання «Что читать народу?» (1884, 1889, 1906), який містив анотації та відгуки на 4183 книжки, із них 1150 належало перу Х. Алчевської. Цією подвижницькою працею автори переконливо спростували твердження про те, що читачам «з народу» недоступні для розуміння літературні твори з багатьох країн світу. У покажчику особливо широко представлена на той час вельми популярна в Росії французька

література в російських перекладах, зокрема твори Е. Золя («Кров», «Повінь», «Сім'я Має» (уривок з роману «Жерміналь»), «Жервеза» (уривок із роману «Пастка»); А. Доде («Прапорносець», «Дитина-шпигун»). Особливо зворушливо сприйняли читачі оповідання А. Доде «Останній урок», в якому йдеться про трагічні події франко-пруської війни 1870-1871 рр., коли французька провінція Ельзас – Лотарингія була захоплена пруссаками. Завойовники почали активно впроваджувати німецьку мову, як мову викладання у франкомовних школах. Учитель рідної французької мови сільської школи запрошує на свій останній урок батьків та учнів, повідомивши, що наступного дня замість нього уроки вестиме німецький учитель, присланий з Берліна. Учитель пробуджує патріотичні почуття у своїх слухачів, цитуючи слова поета Фредеріка Містрала – останнього поета, який писав своєю рідною провансальською мовою: «Допоки поневолений народ володіє своєю рідною мовою, він володіє ключем від своїх кайданів». Скупа сльоза вчителя, який пропрацював сорок років, навчаючи дітей рідної мови, глибоко зворушила присутніх. Повернувшись до класної дошки, вчитель великими буквами написав гасло: «Хай живе Франція!».

У своїй короткій характеристиці оповідання Х. Алчевська зауважила, що українські діти не могли слухати твір без сліз. Зрозуміло, що вона не могла провести відповідної паралелі між станом речей у загарбаній тимчасово французькій провінції та долею української мови в Російській Україні, в якій на той час не було жодної школи з українською мовою навчання. Українські діти просльозились, підсвідомо розуміючи натяк змісту оповідання французького автора. Так, у складних соціально-політичних обставинах, коли все українське жорстоко переслідувалось в царській Росії, Х. Алчевська використовувала зарубіжні літературні твори, які пробуджували якнайкращі патріотичні почуття. Зауважимо, що цю актуальну за проблематикою для України новелу переклали й опублікували в Галичині Марія Грушевська – дружина Михайла Грушевського й Марія Загірня – дружина Бориса Грінченка.

Належне місце у методично-педагогічних експериментах харківських учителів під керівництвом Х. Алчевської займали твори Жорж Санд, В. Гюго, Гі де Мопассана, Еркмана-Шатріана, Г. Ібсена, Г. Бічер-Стоу, Ф. Брет-Гарта, Ч. Діккенса, Е. Ожешко, Б. Пруса та ін. Х. Алчевська активно популяризувала в Україні та Росії твори французького шансоньє П.-Ж. Беранже. Рекомендуючи недороге російське видання пісень Беранже, перекладених переважно В. Курочкіним, вона з великою симпатією і розумінням відгукнулася про французького автора, пісні якого «демократичні в кращому розумінні цього слова»[3, 61].

Не поминула Х. Алчевська й поему «Бідні люди» В. Гюго в російській інтерпретації В. Микулича (1904 р.). У своїй рецензії Х. Алчев-

ська подає короткий зміст поеми, наголошуючи на високопоетичній та дидактичній стороні твору, «який зворушує читача до сліз, а тому ми гаряче рекомендуємо його для читання народів»[4]. Авторка зауважує, що бідні люди, які багато настраждались, часто бувають милосердними до самозабуття. Саме навколо цієї тези й побудована поема В. Гюго, в якій йдеться про нужденне життя рибалки, що разом з дружиною та п'ятьма дітьми ледь-ледь зводить кінці з кінцями, ризикуючи щодня своїм життям у боротьбі з ненаситним морем. Однієї ночі, коли на морі знялася велика буря, рибалка не повернувся. Щогодини, в холод й дощ, його дружина виходить на берег, сподіваючись на його повернення. Зайшовши до своєї ще біднішої вдови-сусідки, у якої двійко діточок, Жанні застає її мертвою. Забравши до себе сонних дітей, дружина рибалки хвилюється: як же сприйме її вчинок чоловік, якщо повернеться? Адже «вже й тепер в лиху пору не раз ми зовсім без вечері лягаємо». Поема закінчується ідилією:

*Будуть рідними нашим п'ятьом, будуть жити!
А як прийдеться з нашими вкупі жити
Те дівчатко маленьке і теє хлоп'я,
То, дасть Бог, більше риби ловитиму я.*

Переклад Лесі Українки [5, 275].

У брошурі В. Микулича, рецензованій Х. Алчевською, був також поміщений переклад оповідання В. Гюго «Жаба». Подаючи коротку характеристику твору, рецензентка зазначає, що це «чудова розповідь про жабу, яку мучили вуличні хлопчики і тільки старий, нещасний осел пошкодував її і не роздушив своїм копитом, знаючи з досвіду, як гірко йому доводилось від людей». Х. Алчевська особливо рекомендувала читати це оповідання дітям та підліткам, що жорстоко ставляться до тварин, до природи.

Покажчик високо оцінили Л. Толстой, А. Чехов, С. Ковалевська, І. Франко, М. Лисенко, М. Павлик, Еліза Ожешко, яка зазначила: «Ваша і Ваших співробітниць праця здається мені величезною, а мета, до якої вона спрямована, викликає в мене найпалкіші симпатії» [4, 348]. Леся Українка у листі від 28 лютого 1894р. до вчительки народних шкіл А. Макарової обіцяла прислати їй книжку «Что читать народу?», зазначивши: «Читать-то народу, може б і було що, та біда, що мало йому дозволяють читать...»[5, 221]. Х. Д. Алчевська вела активну суспільно-корисну працю, зустрічалася й листувалася з Л. Толстим, Ф. Достоєвським, І. Тургенєвим, А. Чеховим, В. Короленком, Г. Успенським, І. Франком, М. Павликом.

У 1889 р. на Всесвітній виставці в Парижі вперше за ініціативою Х. Алчевської було представлено різні експонати про діяльність недільних шкіл в Росії, а в 1890 та 1900 роках там же авторка взяла участь у педагогічних виставках, на яких здобула найвищі міжнародні літературні та педагогічні нагороди (Diplôme d'honneur, дві золоті та дві срібні

медалі). Тоді ж її було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти, почесним членом багатьох освітніх товариств. Показчик експонувався в Антверпені, Брюсселі, Чикаго, Москві, де також був відзначений найвищими нагородами.

Тритомна праця не втратила своєї актуальності й на сьогодні. Рекомендовані в ній для читання твори заслуговують на більшу увагу в сучасних програмах із зарубіжної літератури для середніх шкіл України.

Не менш активно працювала в царині популяризації в Україні світової літератури через власні переклади дочка Христя Алчевська («Христя-junior») (1882-1931), що продовжила самовіддану літературно-критичну працю своєї матері, яка відіграла вирішальну роль у формуванні літературно-естетичних смаків дочки. Щиру подяку за корисні материнські настанови Христя Алчевська висловила у вірші «Тобі, що свій народ кохаєш», який відкривав її першу поетичну збірку «Туга за сонцем» (1907) і був присвячений матері. Як літературний критик і публіцист Христя Алчевська прислужилася підготовці 3-го тому згаданого бібліографічного показника «Что читать народу?», пишучи рецензії на україномовні художні твори.

Помітного впливу зазнала молода поетеса й від спілкування з Борисом Грінченком, який на початку своєї кар'єри вчителював у заснованій її матір'ю Олексіївською школою на Катеринославщині. Саме Б. Грінченко допоміг Христині опанувати українську мову, сприяв формуванню суспільно-політичних та літературно-естетичних поглядів письменниці. У листі від 13 січня 1903 р. з «російської України» до Б. Д. Грінченка «молода українка-патріотка» щиро дякувала йому за прищеплення їй «національного переконання», «українського духу» [6, 38]. Не менше значення в долі Христі відіграли й харківські літератори Г. Хоткевич, Олександр Олесь, Михайло Обачний (М. Косач), Грицько Григоренко, П. Куліш, М. Міхновський, Т. Рильський, М. Вороний, які часто збиралися у гостинному родинному салоні.

В її особі українська література початку ХХ ст. має талановиту поетесу, прозаїка, авторку двох драматичних поем, літературного критика і публіциста, активну перекладачку. У її творчому доробку – переклади російською мовою ліричних віршів та поеми «Мойсей» І. Франка, твори П. Грабовського, М. Старицького, М. Чернявського, П. Карманського, А. Бобенка, В. Мови-Лиманського, Я. Щоголіва; українською мовою – М. Некрасова, О. Толстого, Я. Полонського, О. Пушкіна, К. Рилєєва (уривок з поеми «Наливайко»), О. Одоєвського, М. Огарьова, І. Нікітіна, О. К. Толстого. Європейська література представлена в її перекладацькому доробку переважно французькими авторами – П.-Ж. Беранже, П. Корнель, А. Ламартін, Вольтер, Ж.-Б. Мольєр, В. Гюго (романи «Бюг Жаргаль», «93-рік», «Трудівники моря»), А. Барбюс. Водночас Х. Алчев-

ська після навчання у 1900-1902 рр. на вищих педагогічних курсах в Парижі переклала французькою мовою окремі твори Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини. В її тлумачній спадщині – уривок з «Фауста» Й.-В. Гете, переклади з польської літератури. Варті уваги її статті 20-х рр. ХХ ст., що були надруковані у редагованому Анрі Барбюсом французькому журналі «Le Monde»: «Письменники Карпат і Прикарпаття», «Український гравер Василь Касіян», «Два ненависники війни: О. Кобилянська – А. Барбюс» та інші. Російською мовою видала збірку статей «З галицької і нашої літератури»(1915). Значна частина її великої рукописної спадщини (близько 4 тисяч творів) ще не опублікована.

Невтомна праця поетеси сприяла ознайомленню зарубіжного читача із маловідомою національною літературою, яка своїми здобутками, наперекір численним імперським заборонам розвивалась на відповідному європейському рівні.

Аннотація

В статтє обосновано веский вклад Кристины и кристи Алчевских в становление украинской методической мысли, в особенности в формирование читательских умений и изучение произведений литературы мировых классиков.

Ключевые слова: *научно-методическое наследие, патриот, подвижнический труд.*

Summary

In the article it is proved a significant contribution of Christine and Christ Alchevsk in formation of the Ukrainian methodical thought, especially in the formation of reading skills and study the works of belles-lettres by world-famous writers.

Key words: *scientific and methodological heritage, patriot, selfless work.*

Література

1. Мухін М. І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х. Д. Алчевської: монографія / М. І. Мухін. – К.: Вища школа, 1979. – 183 с.
2. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: воспоминания / Х. Д. Алчевская. – М., 1912.
3. Алчевская Х. Д. Что читать народу?: книги для чтения / Х.Д.Алчевская – М., 1906.
4. Там таки.
5. Леся Українка. Зібр. тв.: У 12 –ти т. – К., 1975.– Т.2.
6. Алчевська Христя. Твори / Христя Алчевська.– К., Дніпро, 1990.